

Mnogi ljudi koji se bave problemima razvitka ljudske nadgradnje, umjetnostima, nauka i ideologijama, sve do današnjeg dana donose kakve klasifikacije koji zadiru u eventualna, posebno buduća skretanja duha koja su, bez sumnje, moguća i opravdana, a utvrđuju i historijski poredak i nužnosti koje proizilaze iz određenih zakonskih normi. Tek budućnost kaosa, nejasnosti i skretanja ne vidim da je nekim zgodnim načinom okrenuta da zavisi od neke zakonske norme, niti je lako o tako nečemu govoriti. Zakonski odobreni značaj poretka i kaosa prošlosti, za potrebe neke današnje i budućnosti, ponekada je toliko koristilo koliko i otrov da se zakoniti ali nepoželjni nasljednik liša svojega nasleđa. Kada smo bili sasvim sigurni da je sve svršeno sa apstrakcijama poslije srednjovjekovne mistike, pojavio se romantizam i simbolizam, otkriveno skretanje duha koje nam daje naslutiti da će i ubuduće dolaziti na svaku pravilnost po nekoliko nepravilnosti, nezavisnih, beskorisnih, ali nimalo štetnih za svako određeno vrijeme.

Manifestacija duha. Ukazujem na jednu anomaliju: Duh se manifestuje kod ljudi, ali ne izražava se. On ih izražava kod životinja, a kod čovjeka samo prisilno. Dovoljno je da čovjek ma šta uradi, pa da manifestuje svoj duh. Izražava ga je između dva rata, a to je ostavilo velike posljedice naročito u teorijama umjetnosti, umjetničkim djelima, nekim teorijama saznanja i politike, dospjevši do vrata krvave i beskorisne borbe.

Dvostruka manifestacija duha. Naše biće manifestuje se dvostruko: dubokoumno i plitkoumno. To je odlika duha uopšte.

Prvi vid manifestacije duha. Dubokoumna manifestacija duha je trenutno uvek odstupala od određenih pravila, to znači, izvjesnih najčešće svih oblika života neke zajednice, te izaziva interesovanje zato što baca sve preživljeno vrijeme u beskonačne dubine iz kojih ne može da izvuče odgovarajuće vrijednosti života. Takvo biće tražujući za nekim čvrstim osloncem nailazi na nešto što bi Proust nazvao „objasnavanje svojom svetlošću“. Dubokoumno je u krajnjem slučaju sticanje prava na pogrešku i razvija se samo u svijesti pojedinaca.

Plitkoumna manifestacija duha. Svijet je tako podesan da se nasuprot raznim otkrivenjima i prilivima novih umjetnina uvijek, na svakom mjestu, u svakoj prilici, za obezbjeđenje naših potreba naše biće može manifestovati plitkoumno. Ukoliko je neka zajednica čvršće vezana, ukoliko sva njena sredstva komunikacije stoje na raspolaganju svakome pojedincu, ukoliko smrt važi kao najveća katastrofa pojedinca i pojedinac ne vidi druge oblike katastrofe, utoliko se duh većeg broja pojedinaca manifestuje plitkoumno. Zajednica nailazi na jedan vid slobode omogućen modernim sredstvima života i modernom komunikacijom, kada može da saobraća po dubini i po širini nesmetano; drugim riječima, duh se razvija bez bojazni da će nailazi na oblike mislije-nja koji su suprotni cjelokupnom zbiru posljedno uzročnih veza našega života. I, ako se o poeziji i pjesništvu govori, onda je plitkoumno manifestovan duh kod onih pjesnika koji drže da je najprisniji i najtragičniji oblik katastrofe pojedinačna ljudska smrt. U ovom vidu manifestovanoga duha pojedinac je odvojen od kolektivnog puta čovječanstva. Buduće katastrofe i svijetla budućih generacija prelaze u duhom nadviđanu fazu. Ona je za budućnost uslovna koliko je uslovna i svaka organizovana zajednica koja se služe metodom prisvajanja svih vrsta apela na masu, koja po svojim oblicima komunikacije sama po sebi čini izvjestan pritisak na dubokoumno manifestovanje duha. Sa ideologijom se događa da se ona raspadne pod utjecajem dubokoumne manifestacije duha. Ali ukoliko se ona raspada, zajednica ubrzano razvija svoju sprematiju plitkoumnosti i afirmiše nove ideologije koji najbolje izražavaju njeno jedinstvo. U ovom razvijenom stadijumu u kojem se osjećaju elementi njenoga raspadanja ideologija teži da prihvati dubokoumno manifestovanje duha, no time po našem ličnom ubjeđenju duh stupa u dodir sa pogreškom i otežava razvoj društvene odnosno obredne zajednice. Ovdje se moramo zadržati. Mi ćemo na nekim mjestima, umjesto modernog termina društvena zajednica pisati obredna zajednica. Smatramo, iz više razloga, da naša terminologija mora biti oslobođena od konvencionalne terminologije, koja, čini mi se, ukoliko se više upotrebljava, utoliko se sigurnije oslobađa obaveze da nešto suštastvenije znači. Jedan od takvih termina je društvena zajednica. On dobija u savremenim raspravama neodređeno značenje, te ne obilježava onaj dio snaga što ih je život oslobodio ličnih problema i žrtvovao za zajednički perspektivni idejni odnos. U društvenu zajednicu pokušavaju, ne samo kod nas nego u svim modernim državama, da uvuku sav narod, sve pojedince, svu djecu i sve nejahe starije. To je idealan cilj svake pozitivne ideologije. Interes je takvogovog posla višestruk, ali ukoliko pojedinci navikavaju na takav oblik komunikacije oni prihvataju i obrede koji vežu članove društvene zajednice. Prema tome, ispravnije je reći obredna zajednica jer se u društvenoj zajednici ljudi svrstavaju po srodnosti u imovnom stanju a u ovo po srodnosti duha, a od srodnosti ljudi po duhu do obreda koji taj duh manifestuju nema velikih prepreka.

Obredna zajednica, moglo bi se uopšteno re-

ći, predstavlja najkonkretniji historijski materijal svake buduće historije duha, pa prema tome i umjetnosti.

Dajte. Nas interesuje da li postoji linija progresu društvene zajednice i koji su to faktori koji utiču na njeno izobilježenje? Naravno za to smo sve ovo govorili i utvrdili jednu primarnu terminologiju koja niti pogoduje niti ne pogoduje uslovima pod kojima je rađena. Nešto joj mora nedostajati, a to je ma kakav uticaj u buduća skretanja duha koja su, kako smo kazali, neminovna i neizbježna ukoliko se zadiru u probleme vječitoga vremena (metafizike). Koliko su ovo svjesne i namjerne greške u odnosu na vječita pravila duha vidi se i po tome što mi stojimo na stajalištu da se linija progresu uspostavlja prividno, ukoliko slijedimo historijske fakte koje smo lično izabrali i koje smo svojom rukom svrstali u jedan određeni niz. Ali kada se radi o historiji koja utiče na raspadanje naše vlastite današnjice, naših zakona i ograničenja, uvjereni smo da se to događa naglom smjenom dvaju dominacija koje smo nazvali dominacija plitkoumnosti i opretna dominacija manifestovanja našega duha — dubokoumnosti. Nad cjelokupnim kretanjem čovječanstva u okvirima obrednih zajednica razvija se — pod utjecajem vječitih mijena duha jedna vrsta neodređenosti, nesvakidašnjosti u odnosu na historijski niz koji smo u službi najboljih zakona i pretpostavki utvrdili. Mi smo dužni slijedeći manifestovanje dubokoumnosti i plitkoumnosti i izučavajući ni-

kuje sa sobom nose klasifikirani oblici slobode ljudskoga duha, te time bliže, očividnije, jasnije i pozvanje dokumentuje određeno stanje progresu.

4. Klasifikirani izvjesni djelo znači izbaciti ga iz zatvorenoga vremena i dati mu izvjesna svojstva vječitoga. Takvo djelo niti se smije uništiti niti se smije grubo primijeniti u rješavanju zamršenih pitanja današnjice. Od uništenja ga štiti njegova historija, koju naglo stiče, a od grube primjene u rješavanju zamršenih pitanja današnjice vrijeme buduće i vječito u koje nastoji da prođe.

Time je zakon klasifikacije u svome opštem značenju izrečen. Nisam se upuštao u sukobe ni sa čijim mišljenjima kako ne bih raspriro kod sebe i drugih želju za izražavanjem na štetu dvajakih oblika manifestacije duha. Primjer sam mogao naći za dokaz plitkoumnosti iz domaće književnosti mnogo, a još više za primjere dubokoumne manifestacije duha. Naša literatura unazad deset godina, od kako sam u nju ušao kao svjedok, ima zanimljivih zaokreta u odnosu na ono što nalazim u književnoj historiji i jedino takav materijal za dokazivanje ma kakvog zakona mogao bi biti upotrebljen. Beogradska književnost malo je korištena za to da se dokaže koliko odstupa od tradicije, a više za to koliko se ona njoj priklanja. I manifestovana plitkoumno ima svoju estetsku vrijednost na koju su navikli više historičari svjetske književnosti nego moderni kritičari koji su sa nepovjerenjem pri-

zakon klasifikacije i komentar

ostoja kisić

hovu dominaciju da odaberemo onu stranu na kojoj suma blagostanja preovladava nad sumom patnje. Treba da pokažemo da ideologija koja je u ovom slučaju tu i kamio presudnija od drugih nauka, razvija bogate odnose između različitih manifestacija duha i time prisvaja sebi pravo da se bavi jednom vrstom primijenjene klasifikacije ili stvaranja određenoga historijskoga niza, a sve u smislu ravnana prema izvjesnom obliku progresu te u ovom što smo do sada kazali moglo bi da se naslute dimenzije našega zakona. U čemu bi bila njegova suština?

Ako je riječ u naše vrijeme o svakodnevnom raspadanju duha, moguće je pronaći opreke pod kojima se on sabire i sukobljava, te tako otkriva oblike slobode obredne zajednice, da se ona sama, kako sam već zabilježio, gdje je god to moguće manifestuje plitkoumno. Zadržavajući tome otkriveno moguće je uspostaviti jedan zakon po kojem će se mjeriti stupanj slobode po snazi jedne od dominacija: plitkoumnosti ili dubokoumnosti. I ako se ide od najstarijih vremena do danas, dobićemo oblike mrtve slobode, a ako istražujemo manifestovanje duha u našem vremenu ali pod različitim okolnostima, dobićemo oblike žive slobode. Prividno ta dva oblika slobode su u sukobu, jer cjelokupna prošlost ratuje protiv slobode današnjice. Uzdružavam se da na ovom mjestu navedem imena nekih teoretičara koji su nas zaklinjali da se okrenemo od idola mrtve slobode i da se naše oko zagleda u jedan od prostora današnjice. Iz ovoga proizilazi da mrtva sloboda, koju mi predstavljamo ravnju život ima, neke nedostatke, smatra se uglavnom da je djelo plitkoumne manifestacije duha.

Četiri tačke zakona klasifikacije. 1. Oblici žive i mrtve slobode su ravnopravni oblici manifestacije duha. Mrtva sloboda ima tendenciju da potire živu potup izvršenih činova klasifikacije ili onih činova koji utiču na klasifikaciju slobode ljudskoga duha. Potupno potiranje žive slobode izvrši se ukoliko ona stekne svoju historiju, to jest ukoliko pređe u jedan od najtrajnijih oblika mrtve slobode, a to je jedini sačuvani dokument slobode ljudskoga duha.

2. Onaj ko se bavi klasifikacijom mora biti uzabud vremenu okrenut da bi svi oblici žive slobode dostigli da sadrže dvostruku manifestaciju ljudskoga duha, to jest, da bi u svakom djelu (Das Werk) slobode dominacija plitkoumnosti i dubokoumnosti bila potupno jasno manifestovana.

3. Sva djela ljudskoga duha klasifikirana jednom, ukoliko se jasno nazire linija progresu, padaju u svoju historiju. Ako je progres očividniji i brži, to se brže utvrđena klasifikacija slobode raspada i formira se historijski niz činjenica za potrebe određenoga budućega progresu. Historijski niz je datji od apstrakcija

malih takva djela. Pjesnička mimikrija kojom su se neki vrlo dobro poslužili da zaobiđu društvene teme potupno je razotkrila plitkoumno naše poezije, pa su od toga pobjegli i oni koji su u plitkoumnosti nailazili lična priznanja.

Pečev od prve zbirke pjesama Miodraga Pavlovića, uglavnom od 1922. godine, naša književnost je pretežno manifestativna, što znači originalna, a najmanje izražavalačka, koja je u to vrijeme kod nas gubila sva svoja prava. Baš ukoliko su je više branili utoliko je brže čillia iz potrošnje, povukavši za sobom opravdanje ili ne jednu grupu pjesnika srednje generacije između ostalih darovite pjesnike Slavka Vukosavljevića i Zeta Sarajlića koji su znali ili čine nešto sa Palaeostrom o manifestaciji duha, ali nisu dospjeli do prave slobode ličnih spoznaja sad dubokoumnosti, sad plitkoumnosti, gdje se duh manifestuje bez obzira na historijske promjene koje tjeraju pisca na izražavanje. I to je jedna anomalija koju moramo ovom prilikom pobliže komentarisati.

Mi smo zaključili da je historija slobode ljudskoga duha uopšte, te da je najtrajniji oblik mrtve slobode. Ona teži da se razvija nezavisno od apstraktnih značenja slobode i bez obzira što sama predstavlja slobodu manifestovanoga duha, ona se čuva od apstrakcija da ne bi nešto od te slobode njenim sopstvenim razvojem bilo izgubljeno. I ukoliko su neki autori poslije drugoga svjetskoga rata došli do zaključka da treba stati na kraj ratu uopšte, oni su sasvim spoznali nužnosti pod kojima se razvija historija, i u procvatu intelektualizma bili su neki odmah, a neki povremeno, svjesni da su samo vršili izraz historijske projekcije. Nije mi dužnost da klasifikiram jednu masu posleratnih pojava u njihovim pojedinačnostima, niti da se na tome zanimljivo talogu igram činjenica, ali teško bi bilo čovjeku govoriti o ovim problemima a da ga ne pogađaju ma homslabi radovi koji slijede u širem smislu neznanati ali za nas presudni i vrlo uočljivi historijski niz. Ako je samo riječ o takozvanom podmladivaju literature, iako ćemo utvrditi da se ono osjeća tamo odatle se nismo ničemu nadali osim banalnoj intelektualističkoj interpretaciji nekih intimnih, nejasnih i nezdravih otkućaja. Događilo se da iz takve grupe, bolje je kazati beogradske škole, Bora Cosić, fragmentima svoga romana o pjesniku Poznatovu („Priče o zanatima“) potupno podmlade, prevazilazi u tom pogledu želje i tendencije čitavoga sloja modernih prozaišta na čijem se čelu bez sumnje nalaze pred Davića još Bulatović, Oljača, Andrić, D. Cosić i drugi.

Postoji jedan fenomen u našoj književnosti, o kojem ja ne smijem da pišem a da se ne upustim u neku studiju, koji prati naše pisce da poslije nekakvog konvencionalnih djela napisu kakav roman ili poemu koja začudo traje

u svijetu jugoslovenske tradicije i kulture i nailazi bar jedno vrijeme sav levanite naše specifične orednjenosti. Poslije knjiga koje mi sve liče na omake stila i mišljenja Bora Cosić je uzeto da stvarar roman iz života prosocijalističke emaze koji je naša zajednica doživjela odmah poslije oslobođenja. Kakva je ta emaza u ciframa i izvještajima, govorima i intervjuima, upućujem svakoga na knjige govora i članaka što su se tada pisale. One bi nam pokazale podatke od neoecenje vrjednosti.

Bora Cosić je preživio neke unutrašnje lomove, prečutkivanja, taloženja, trajao je beogradski vijek intelektualizacije, rekao bi se nekontinuirano, bez bistrine opredjeljenja, bez svoga sopstvenoga puta. Jednom se javno žalio da ga izopćuju u svome pogledu kada se pojavio njegov slabiji roman „Kuća lopova“. Pisao je opet poslije toga divlju publicistiku na temu mozgov, ratnih zločina, pustošenja, pa opet filmske mukalice o ekranu, o nekakvim avangardistima, o svjetskoj revoluciji, pa čak i o jeziku. Stajao je u jednoj redakciji sa svojim epigonom Zoranom Petrovićem, moglo bi se pobliže označiti sa dobro nagašenom riječju — diskontinuirano. U najnovije vrijeme objavio je po raznim publikacijama odlomke za knjigu „Priče o zanatima“ uz koju prilikom čitanja možemo konsultovati našu paritsku literaturu, i meni se ta knjiga učinila prvorazrednim stvarima u pokušaju. Ne samo to. U genezi djela Bora Cosića našao sam ono na što se naš zakon oslanja. U svojoj književnoj djelatnosti ovaj prvrtljivi pisac manifestovao je za petnaestak godina svoj duh dvojako: plitkoumno i dubokoumno, a po zakonu takve manifestacije dovode čitaoca do spoznaje slobode, one koju je pisac učinio mrtvom i one koja je do sada živa.

Pa ako se zadržim na istoj temi komentarišući naš zakon moram napomenuti da se za nepunih desetak godina unazad oko Davića, Nolića, Dela i sličnih imena i institucija razvijalo nekoliko toмова takozvane socijalističke klasičke, vrlo liberalne stvarima u pokušaju. Ne samo to. U genezi djela Bora Cosića našao sam ono na što se naš zakon oslanja. U svojoj književnoj djelatnosti ovaj prvrtljivi pisac manifestovao je za petnaestak godina svoj duh dvojako: plitkoumno i dubokoumno, a po zakonu takve manifestacije dovode čitaoca do spoznaje slobode, one koju je pisac učinio mrtvom i one koja je do sada živa.

Pa ako se zadržim na istoj temi komentarišući naš zakon moram napomenuti da se za nepunih desetak godina unazad oko Davića, Nolića, Dela i sličnih imena i institucija razvijalo nekoliko toмова takozvane socijalističke klasičke, vrlo liberalne stvarima u pokušaju. Ne samo to. U genezi djela Bora Cosića našao sam ono na što se naš zakon oslanja. U svojoj književnoj djelatnosti ovaj prvrtljivi pisac manifestovao je za petnaestak godina svoj duh dvojako: plitkoumno i dubokoumno, a po zakonu takve manifestacije dovode čitaoca do spoznaje slobode, one koju je pisac učinio mrtvom i one koja je do sada živa.

Kao što i odgovara, naši pisci su se postarali za naslednike među mladima. I vrlo često dolazi do nesporazuma: djela nečista, nejasna sa formalne strane dospjevaju do priznanja i velikih nagrada. Sve što se na osnovu toga događalo u našoj literaturi događalo se kao pogreška literature. Nigdje naša literatura nije mogla, mogu sa jezikom značica tvrditi, da pokaže pravu ideologiju kao što nam se u školi pričalo da su svi pisci od vjajkada radili. Govorilo nam se da su mahom pokazali težak život seljaka, težak život radnika, težak spostenvi život. U tako školski dimenzioniranoj književnoj historiji bilo je normalno da se djela mrtve slobode predvi na moderan jezik i učine privlačnim za ljude čiji danas život možda kojkako nije udoban, nije lagan, nije bogat. U posljednje vrijeme književnost je odbacila sve pretpostavke o teškom životu, kilizila je po nekoj livci bezvremene stvarnosti, tržila stvarnost u ratnim motivima, ali često i najglasnija djela nailazi su se jedinstavno u nečemu. Za njih napisane su najbolje kritike i estetike, za njih se govorilo o anti romanu, anti drami, anti poeziji, za njih su se našle ilustracije enformela, tašizma, džeza, apstrakcije, poparta, dodekafona, džez, i sličnih likovnih i muzičkih strujanja. Svemu tome skoro aklativno dat je prioritet i potupno pravo na kritičku i estetsku naklonost. Samo oni pisci koji se nisu ničemu tome poklonili, a sve su to znali kao svoje prste, oni iz nevremena prekoračite fazomni anti zid i stvorile literaturu pomalo sirovu i gorku sa neograničenim uplivom stvarnosti. Naših dvadesetak posleratnih godina uvlači se između stranica i to jesu tako tegobne godine, jer se imalo i ima zašto raditi i boriti, toliko su bile teške za svakoga borca da, ako bi se milimetar pomakli unazad, izgubili bi sve, umrli bi. Taj novi vid vremena, koji su pisci prečutkivali, naš zakon definiše u potupnosti. Smjena plitkoumne i dubokoumne manifestacije duha jednom li dva puta već se u naše potupno mirno vrijeme, obrnula. Ona sloboda koja je na početku naše socijalističke izgradnje manifestovana kao živa sada je već dokumentat mrtve slobode. Predizborni članci, mitinzi, govori po reonima i selima, odgovori novinama, izvještaji skupština i ideoloških komisija od 1941—1945. godine u jednoj za mene zanimljivoj historijskoj fazi ostavili su najveće svjedočanstvo kako su se i zašto su se ljudi borili oko našeg djetinjstva i dještava, te ta borba izmijenila se za svakoga borca koji je odrastao u revoluciji. Drugačije se ne može pokazati aktivnost najmlađih pisaca nego pokazujući tegobe našega djetinjstva i našega života koje su već ozbiljno izražene u grupi djela nekolicine od tih pisaca. Ako bi smo imali hrabrosti da se borimo za one koji dolaze nazvali bismo to životom slobodom, koja se u našoj klasifikaciji kvalificira da je ravna mrtvoj.